

Literatūra
2019, vol. 61(4), pp. 67–76

ISSN 0258-0802 eISSN 1648-1143
DOI: <https://doi.org/10.15388/Litera.2019.4.5>

Karnavališkumo estetika: Uwes Timmo *Johannisnacht* ir Herkaus Kunčiaus *Lietuvis Vilniuje*

Violeta Katinienė

Vokiečių filologijos katedra
Baltijos kalbų ir kultūrų institutas
Vilniaus universitetas
El. paštas: violeta.katiniene@flf.vu.lt

Anotacija. Tiek šiuolaikinėje lietuvių, tiek vokiečių prozoje kaip vieną iš ryškesnių tendencijų galima įvardyti karnavališkumą. Šiame straipsnyje tiriami ir lyginami du romanai (Uwes Timmo *Johannisnacht* (1996) ir Herkaus Kunčiaus *Lietuvis Vilniuje* (2011)), kuriuos sieja ne tik tema – šių dienų aktualijos, praities refleksijos, bet ir poetikos, tęsiančios karnavalizuotos literatūros tradicijas, ypatumai. Nors autoriai brendo skirtingose kultūrinėse ir literatūrinėse tradicijose (Uwe Timmas – Vakarų Vokietijoje, Herkus Kunčius – Lietuvoje), abu romanai panašiomis pasakojimo strategijomis, karnavalizuota pasaulėjauta susitinka tarpkultūrinėje erdvėje.

Reikšminiai žodžiai: šiuolaikinis vokiečių ir lietuvių romanas, karnavališkumas, komparatyvistika.

Aesthetic of carnivalesque: *Johannisnacht* by Uwe Timm and *Lietuvis Vilniuje* by Herkus Kunčius

Summary. Carnivalisation in literary prose has been gaining prominence both in Lithuanian and German literature. The present paper compares two novels, namely, *Johannisnacht* by Uwe Timm (1996) and *Lietuvis Vilniuje* by Herkus Kunčius (2011), related not merely through their themes of current affairs and reflections of the past, but also through poetics which continues the tradition of Carnivalesque. Although the two authors represent distinctly different cultural and literary backgrounds of two countries (West Germany and Lithuania), the novels transcend to a common intercultural space by their similar narrative strategies and carnivalised worldview.

Keywords: contemporary German and Lithuanian novels, carnivalesque, comparative literature

Įvadas

Literatūra, per refleksyvią estetinę patirtį reikalaujama skaitytojo fantazijos, atveria naujas pasaulio matymo galimybes, kita vertus, ji padeda atsakyti ir į šių dienų etinius klausimus apie gyvenimą ir mūsų elgesį. Kaip apie tai bus pasakojama – renkasi rašytojai, vienu kūrinio visas gyvenimo tragizmas vaizduojamas rimtai, be šypsenos, kiti, tęsdami europietiskąją karnavalizuotos literatūros tradiciją, renkasi žaidybinį kelią, pasitelkia humorą, satyrą, parodiją, groteską.

Received: 29/05/2019. **Accepted:** 26/06/2019

Copyright © Violeta Katinienė, 2019. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Siekdama aprėpti pokyčių visumą šiuolaikinėje lietuvių prozoje po 1988 metų, Jūratė Sprindytė monografijoje *Prozos būsenos 1988–2005* (2006) tarp kitų tendencijų įvardija ir karnavališkumą¹. Šiame kontekste autorė mini rašytojus Ričardą Gavelį, Jurgį Kunčiną, Herką Kunčių ir kt., kurių poetika, jos žodžiais tariant, „atliepia karikatūrėjančią kasdienybę, jos žibantį lėkštoką paviršių“ (Sprindytė 2006, 38). Panaši tendencija ryški ir šiuolaikinėje vokiečių prozoje – tiek rašytojų, kilusių iš buvusios Rytų Vokietijos (pvz., Thomas Brussigas), tiek iš buvusios VFR teritorijos (pvz., Uwe Timmas), taip pat migrantų kūriniuose (pvz., rašytoja Emine Sevgi Özdamer), kuriuose kritiškas požiūris į šiuolaikines aktualijas išreiškiamas komiško ir (savi)ironijos priemonėmis.

Šiame straipsnyje aptariami ir lyginami du vokiečių ir lietuvių romanai: Uwes Timmo *Johannisnacht / Joninės* (1996) ir Herkaus Kunčiaus *Lietuvis Vilniuje* (2011), kuriems būdingas karnavališkumas Michailo Bachtino prasme². Šiuos kūrinius sieja ir autorių pasirinkta tema – virsmas Vokietijoje ir Lietuvoje XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje. Į pasirinktus tekstus įdomu pažvelgti komparatyvistiniu žvilgsniu ir dėl tos priežasties, kad autoriai brendo skirtingose kultūrinėse ir literatūrinėse tradicijose. 1940 metais Hamburge gimęs Uwe Timmas užaugo buvusioje Vakarų Vokietijos teritorijoje, Herkus Kunčius (1965) vaikystę praleido sovietinėje Lietuvoje, tad būtų galima kalbėti apie labai skirtingas rašytojų patirtis, tačiau, kaip bus parodyta toliau, abu romanai susitinka tarpkultūrinėje erdvėje daugeliu aspektų.

Michailas Bachtinas, kalbėdamas apie karnavalizuotą literatūrą, ją sieja su „rimtai juokingo“ sritimi. Jis nurodo, kad „[p]irma visų rimtai juokingo žanrų ypatybė – tai jų naujas santykis su tikrove: jų objektas arba, dar svarbiau, supratimo, vertinimo ir tikrovės vaizdavimo išeities taškas yra gyva, kartais net labai aktuali dabartis“ (Bachtin 1996, 126). Dabartį vaizdavimo objektu renkasi abiejų šiame straipsnyje aptariamų romanų autoriai: pirmą kartą 1996 metais išleistame Uwes Timmo romane *Joninės* pasakojama apie 1995 metų vasarą, 2011 metais pasirodžiusio Herkaus Kunčiaus romano veiksmas vyksta 2009-ųjų Dainų šventės Lietuvoje metu. Tai laikotarpis po Vokietijos suvienijimo ir Nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje, įvykių, kurių pasekmės visuomenėje jaučiamos iki šių dienų. Iš dabarties pozicijų abiejuose romanuose reflektuojama ir šalių praeitis, jų istorija.

Kaip antrąją karnavalizuotos literatūros ypatybę Bachtinas įvardija sąmoningą rėmimąsi į patirtį ir laisvą išmonę, savęs netaurinimą ir kritišką požiūrį į reflektuojamus išgyvenimus. (Plg. Bachtin 1996, 127) Tiek Uwes Timmo *Joninės*, tiek Herkaus Kunčiaus *Lietuvis Vilniuje* ironizuodami demaskuoja mąstymą klišėmis, estetinė ir turinio prasmėmis atveria alternatyvą sustabarėjusioms sampratoms, išankstinėms nuostatoms ir pseudopolitiniams samprotavimams.

¹ Autorė rašo, kad „[b]ūtų konstruktyvu suregistruoti, suvesti į visetą bent tas, kurias galėtume pavadinti tendencijomis: karnavališkumas, / kaimo-miesto priešpriešos nykimas, miestieškojo mentaliteto stiprėjimas, / autobiografiškumas, / feministinės žiūros susiformavimas, / žanrų irimas, difuzija, / intertekstualumas, kultūros klodai, / kūniškumo prioritetas, kūnas kaip sąmonės užribis, / erdvės fenomeno kitimas, vieša / intymu distinkcijos išblukimas, / masinės kultūros invazija, / tapatybės labilumas, / desakralizacija“ (Sprindytė 2006, 37–38).

² Kadangi Michailo Bachtino teorija apie literatūros karnavališkumą yra gerai žinoma ir plačiai taikoma (pvz., Eugenijus Ališanka, Vygtantas Šiuškščius ir kt.), šiame straipsnyje ji išsamiau aptariama nebus.

Trečioji „rimtai juokingo“ žanrų ypatybė, remiantis Bachtinu, yra daugiabalsiškumas ir daugiastiliškumas. (Plg. Bachtin 1996, 127) Romanų figūrų balsai susipina tarpusavyje, polifoniškas pasakojimas kulminuoja karnavalinėje sumaištyje, viskas be atokvėpio juda, nuotaikos ir jausmai, vis pertraukiami pratrūkstančio juoko, keičia vienas kitą kaip staigios oro permainos. (Plg. Waldenfels 2017, 53) Įvairūs stiliai (šnekamosios ir užsienio kalbų intarpai, dialektai, įvairių žanrų tekstų naudojimas, intertekstualumas ir pan.) kuria gyvą prieštaringą pasakojimą apie šių dienų pasaulį. Abiem autoriams svarbu, kad užrašytas tekstas būtų toks pat gyvas kaip ir sakytinė kalba. Tokį pasakojimą galima pavadinti labirintiniu. Taip gimsta ir „istorija, kuri gali būti įkvėpta realių aplinkybių arba yra visiškai išgalvota, bet visada kurianti kitus atsitikimus, naują įvykį, [...] bet, visgi, visame tame slypi tvarka, ir, būtent, nuolatinės netvarkos, istorija, tuo pačiu metu turinti pabaigą ir begalinę. Ji yra vienkartinė bet priklauso visiems“³, savo kūrybą komentuoja Uwe Timmas (Timm 2003, 228).

„Rimtai juokingo“ dimensijos romanuose

Kaip jau minėta, romano *Joninės* veiksmas vyksta 1995 m. vasarą – birželio 21–23 dienomis. Romanas prisodrintas karnavalo pasaulėjautos – Joninių šventė sutampa su tuo metu Berlyne demonstruojamu menininkų Christo (Vladimir Javacheff) ir jo žmonos Jeanne’os-Claude’ės projektu – Reichstago apgaubimu⁴, į sostinę traukiančiu minias žiūrovų. Šio pastato uždengimas gali būti skaitomas kaip ambivalentiškas pasikeitimo, karnavalo kaukės simbolis, kaip estetiškas aktas, galintis pakeisti žmonių suvokimą:

„Po to kas nors bus kitaip, aš esu tikras, kad šis apgaubimas kai ką pakeis. Paslaptis yra ta, kad kas nors galėtų būti kitaip. Šiaip jau nėra vienam tų meno kritikų neatėjo į galvą mintis, kad apgaubimas bus baigtas birželio 23 d., taigi vasarvidžio naktį, kai viskas susimaišo, kai painiava, persirenginėjamai, susikeitimai tampa dienotvarkės dalimi. Tai pati estetiškiausia metų naktis. Daiktai, kaip ir žmonės, pasirodo iš kitos pusės.“⁵ (Timm 2002, 193)

Romanas, kurį Renate Matthaei taikliai apibūdina kaip „gryną komediją“⁶ (Matthaei 2005, 113), prasideda, kai bevardis protagonistas, apie penkiasdešimties metų amžiaus kūrybinės krizės ištiktas rašytojas iš Miuncheno gauna užduotį parašyti laikraščio straipsnį apie bulves ir vokiečių mentalitetą. Medžiagos paieškos jį nuveda į Berlyną, kur po

³ „[...] eine Geschichte, die man sich einfallen lässt, eine Geschichte, die von realen Gegebenheiten inspiriert sein kann oder aber ganz frei erfunden ist, die aber immer eine andere Begebenheit schafft, ein neues Geschehen, [...] und doch steckt darin eine Ordnung, eben die der permanenten Unordnung, eine Geschichte, die endlich und unendlich zugleich ist. Sie ist einmalig und gehört doch allen.“

⁴ Apgaubtą sintetinę medžiaga Reichstagą buvo galima pamatyti nuo 1995 m. birželio 24 d. iki liepos 7 d. Šiam projektui buvo naudojamas nedegus polipropilenas, padengtas aliuminio folija ir 15 km virvės. Per dvi savaites statinį aplankė apie 5 milijonus žmonių.

⁵ „Danach wird etwas anders sein, ich bin überzeugt, daß diese Verhüllung etwas verändert. Das Geheimnis liegt darin, daß etwas anders sein könnte. Übrigens ist keinem dieser Kunstkritiker aufgefallen, daß die Verhüllung am 23. Juni vollendet wird, also der Mittsommernacht, in der ja kunterbunt zugeht, Verwechslungen, Verkleidungen, Vertauschungen sozusagen zur Tagesordnung gehören. Es ist die ästhetischste Nacht des Jahres. Die Dinge zeigen sich von einer anderen Seite, wie auch die Menschen.“

⁶ „[...] eine reine Komödie“.

Vokietijos suvienijimo čia iš Hamburgo atsikėlęs patikos (*vok. Treuhand*)⁷ darbuotojas, protagonisto draugas Kubinas, su pasididžiavimu demonstruodamas sulankstomą Napoleono karo lauko lovos kopiją ir burbėdamas dėl jo nemėgstamo Berlyno dialekto, papasakoja apie dr. Roglerį – VDR mokslininką, kultūrologiniu aspektu tyrusį bulvės ir sudariusį jų skonių katalogą. „Rogleris sėdėjo, ragavo, mąstė, ieškojo žodžio arba žodžių kombinacijos tam, ką ragavo. Pabandykite aprašyti bulvės skonį“⁸ (Timm 2002, 39), stebėdamasis komentuoja buvęs Roglerio kolega Rosenowas. Tai, kas kalbama apie šio katalogo sudarymą, tinka ir paties romano apibūdinimui:

„Tam paprasčiausiai reikia džiugaus chaoso. To negalima išmąstyti prie rašomojo stalo, bet žodis turi staiga pasirodyti, [...] tada jis būna kaip tiltas, per jį pereinama ir matoma kas nors kita arba skanaujama kas nors nauja.“⁹ (Timm 2002, 56)

Prasideda šio katalogo paieškų odisėja, kurios metu protagonistas pasineria į vasarvidžio nakties sapną: asociacijas su garsiąja Shakespeare'o komedija (į kurią jau nurodo romano epigrafas) kelia Kubeno bute kabanti lempa su fėjos ir ją besivejančių elfų figūromis, vėliau Berlyne sutikti paslaptingoji Tina, kurios prototipas galėtų būti elfų karalienė Titanija, plaukų stilistas Oberono juokdario, išdaigininko Pako vardu, gėrimų, kuriais vaišinamas protagonistas, pavadinimai *Roglerio sapnas*, *Karibų sapnas*. Visas romanas persmelktas sapno atmosferos, kurioje protagonistas yra „išbandomas ir patikrinamas“ (Bachtin 1996, 175). Įdomu, kad ir jo veiksmas kaip ir Shakespeare'o komedijoje vyksta tris dienas ir tris naktis.

Čia viskas supainiota, yra ne taip kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio: išaiškėja, kad studentė Tina – tai jaunas vyras; rašytojui iš tolo pasirodęs dailios tamsiaodės moters pavidalas iš tiesų yra Arabijos princas, beduinas, pardavęs savo kupranugarius ir atvykęs į Berlyną; trečio dešimtmečio rusų konstruktyvistų paveikslai kuriami dabar; protagonisto nelegaliai įsigyta „originali“ odinė striukė suplyšta po pirmo lietaus; vietnamiečiai pardavinėja „Armani“ kostiumus ir „šveicariškus“ laikrodžius iš Leningrado; fizikas rašytojui rodo „autentišką“ kėdę iš Titaniko. Viskas dabar galima, viskas įmanoma, nes yra Joninės: „Beprožiška diena.[...] Šiandien visi kraustosi iš proto“¹⁰ (Timm 2002, 107).

Panaši nuotaika tvyro ir satyriniame Herkaus Kunčiaus romane – jo veiksmas taip pat vyksta šventės metu. Šio lietuvių autoriaus kūrybą Inga Vaičekauskaitė-Stepukonienė pagrįstai vadina „karnavalizuota [gyvenimo] vizija“ (Vaičekauskaitė-Stepukonienė 2006, 608), kuri atsiveria ir *Lietuvyje Vilniuje*. Tiek Berlyne Reichstago apgaubimas traukia minias žmonių, tiek ir į Europos kultūros sostinę Vilnių plūsta žmonės į Lietuvos Tūkstantmečio Dainų šventės karnavalą:

⁷ Po Vokietijos suvienijimo dauguma buvusios Rytų Vokietijos įmonių ir institucijų buvo perduotos į Vakarų vokiečių patikėtinių (patikos) rankas ir reorganizuotos.

⁸ „Rogler saß da, schmeckte, grübelte, suchte ein Wort oder Wortkombination für das, was er schmeckte. Beschreiben Sie mal den Geschmack der Kartoffel.“

⁹ „Dazu gehört einfach so etwas wie ein lustvolles Chaos. So etwas kann man sich nicht am Schreibtisch ausdenken, sondern ein Wort muß plötzlich auftauchen, [...], dann ist es wie eine Brücke, man geht darüber und sieht etwas anderes oder schmeckt etwas neues.“

¹⁰ „Es ist ein verrückter Tag. [...] Heute spielen alle verrückt.“

„Vilnius tomis vasaros dienomis, kai nušvitusi Vilniaus rajono merė [...] paskelbė Kristaus karalystę, gyveno ne bėdomis, o karnavalinėmis nuotaikomis. Apimti religinio ir patriotinio įkvėpimo, į miestą neslūgstančiu srautu plūdo tvirtakojai šokėjai, storašikniai veikėjai, plačiaburniai choristai, įvairaus plauko prisiplakėliai ir šiaip pasižmonėti mėgstantys žiopliai.“ (Kunčius 2011, 48)

Romanas prasideda Vilniaus palyginimu su Jeruzale – Šventuoju miestu, kurį aplankiusieji dažnai patiria religinę ekstazę, vadinamą Jeruzalės sindromu. Protagonistas Napoleonas Šeputis, atvykęs į Šiaurės Jeruzalę Vilnių, yra išstinkamas būtent tokio sindromo – jis įtiki esąs pranašas, skelbiantis ateisiančią Kristaus karalystę, ir netrunka surinkti įvairiaspalvį degradavusių akademikų, benamių, psichikos ligomis sergančių ir kitų keistuolių sekėjų būrį.

Viename interviu Herkus Kunčius sakė: „Tuo laikotarpiu, kurį aprašiau, Lietuvoje buvo labai daug beprotybės, atsirado burtininkų, kurie užbūrinėjo prezidentūrą, pranašų“ (Herkus Kunčius 2016). Taigi, „nušvitęs“ Napoleonas Šeputis tampa absurdiškos to meto misterijos, „kurioje negalioja nei fizikos, nei sveiko proto dėsniai“ (Stankevičius 2011), dalyviu.

Spalvingų figūrų, daugelio kurių prototipus ir dabar galima sutikti Vilniaus gatvėse, balsai romane iš įvairių perspektyvų kuria polifonišką pasakojimą, o pats Vilnius virsta daugiataute karnavalo aikšte, leidžiančia „pasireikšti slaptoms žmogaus prigimties pusėms“ (Bachtin 1996, 145). Tai tokia kalba, kurioje susipindamas ir vienas kitą uždengdamas savas ir svetimas kalbėjimas įgauna hibridiškas ir heterogeniškas formas. (Plg. Waldenfels 2015, 225)

Taip pat ir istorijos, pasakojamos romano *Joninės* figūrų lūpomis, kuria įvairiaspalvį Berlyno paveikslą po sienos griūties. Protagonistas šiame balsų šurmulyje nesiekia išskirti vieno, jis pasineria į šventinį Joninių karnavalą draugiškai stebėdamasis ir „rinkdamas balsus“ (Timm 2002, 108) – klausosi rytiečių ir vakariečių, beduino iš Sacharos istorijos, kalba su restorano savininku graiku, parduotuvės savininke iš Rytprūsių, operos solistu iš Rusijos ir daugeliu kitų. Vokietijos sostinė atsiveria iš įvairiausių perspektyvų – istorinė ir aktuali situacija komentuojama nevienareikšmiškai. Iš pokalbių ryškėja, kad ir po Vokietijos suvienijimo vokiečiai, tuo metu skandavę „Mes esame viena tauta“, ja automatiškai netampa¹¹. Protagonistas, lankydamasis buvusiam Rytų Berlyne, pastebi: „Kubinas, kuris teigė, kad išoriniai skirtumai tarp Rytų ir Vakarų seniai išnyko, turbūt nėra čia buvęs.“¹² (Timm 2002, 43) Vakarietis taksistas rytinę miesto dalį vadina „svetimu

¹¹ Literatūrologas Jürgenas Schröderis rašo: „Suskaldytos šalies suvienijimas paradoksaliu, bet tipišku būdu ne tik nestiprina nacionalinio tapatumo suvokimo sustiprėjimo, bet netgi jį sutrikdė. Mes visi kasdien tai išgyvename – praktiškai ir teoriškai. Kiekvieną savaitę pasirodo knyga apie „vokišką problemą“. Su kiekviena savaitė vis labiau komplikuojasi santykiai tarp Vakarų ir Rytų vokiečių, [...]“ / „Die Wiedervereinigung des geteilten Landes hat ja paradoxer- aber typischerweise keinen Zuwachs an nationaler Identität, sondern ihre akute Verstörung mit sich gebracht. Wir alle erleben sie täglich, praktisch und theoretisch. Jede Woche erscheint ein Buch über das „deutsche Problem“, mit jeder Woche kompliziert sich das Verhältnis zwischen Westdeutschen und Ostdeutschen, [...]“ (Schröder 1994, 17)

¹² „Kubin, der behauptet hatte, die äußeren Unterschiede zwischen Ost und West seien längst verschwunden, kann nie hier gewesen sein.“

miestu“: „Nuotaika tokia, tegul kiekvienas lieka ten, kur priklauso. Be sienos, taip yra gerai.“¹³ (Timm 2002, 81) Rytiečiai ir vakariečiai juokiasi iš skirtingų dalykų, taigi riba, nors ir nebe materialios sienos pavidalu, vis dar egzistuoja. Kaip rašo Frankas Thomas Grubas (Plg. Grub 2003, 415), Rytų vokiečio *alter ego* galėtų būti romane aprašomo afrikaniečio Musos, „naivaus svetimšalio“, gyvenančio pas buvusį VDR mokslininką Bucherį, paveikslas: „Su juo [Musa] dalykai atrodė nauji, šiek tiek svetimi, tarsi panardinti į kitokią šviesą.“¹⁴ (Timm 2002, 176)

Bet ir buvęs Rytų Berlynas nėra homogeniškas – po Vokietijos suvienijimo daugelis neteko darbo ir pragyvenimo šaltinio kaip bulvių archyvo sudarinėtojas dr. Rogleris ar kiti akademikai, tačiau buvo ir tokių, kurie pasinaudodami situacija praturtėjo, pvz., verslininkas Rosenowas, nebevažiuojantis į buvusį Rytų Berlyną, nes bijo kaimynams pasirodyti su naujuoju BMW automobiliu, arba VDR nacionalinės armijos karininkas, buvusios sienos teritorijoje atidaręs logistikos įmonę: „Man iškart tapo aišku, suvienijimas čia daug ką sujudins, senieji ir naujieji savininkai ateina, o neturintys nuosavybės, nuomininkai, išeina. Logistiškai labai įdomu.“¹⁵ (Timm 2002, 85)

Panašiai, tik agresyviau ir tiesmukiškiau, šių dienų situacija vaizduojama ir Herkaus Kunčiaus romane – susivienijusios Nepriklausomybės atgavimo akimirka tautos nebeliko: „Mes – dainuojančios revoliucijos pamėgta sąvoka, skilusi į dvi nesutaikomas varguolių ir piniguočių stovyklas, išnyko visiems laikams.“ (Kunčius 2001, 68) Romane ryški ironiška arba netgi skeptiška pozicija pokyčių visuomenėje po geležinės uždangos griūties atžvilgiu:

„Eurazijoje sužlugus brandžiam socializmui, įvyko ne tik geopolitikos, ne tik ekonomikos, bet ir mąstymo metamorfozė. Ant sistemos griuvėsių vieni šoko, sveikindami laisvę, kiti ieškojo, ką vertingesnio galėtų įsidėti į kišenę, treči ramiausiai snaudė, kol atsibudo kamuojami Stokholmo sindromo – karštai pamilę savo persekiotojus.“ (Kunčius 2001, 157–158)

Šiame romane taip pat sutinkame buvusį karininką – KGB rezervistą Valerijoną Karnylą, Mokslų akademijoje tyrinėjusį „kapitalistinės Vokietijos žemės ūkį“ (Kunčius 2001, 66), kuris, skirtingai nuo aprašomojo *Joninėse*, po Berlyno sienos griūties atsiduria gatvėje. Vilniaus gatvėmis klajoja ir „prie sotesnių šiukšlių konteinerių“ glaudžiasi teisės docentas dr. Lazutka, nomenklatūrininkų vaikas Tomas Polonskis ir kiti nepritapusiųjų „klubo“ nariai, ir tai nieko nestebina, nes „[š]alis, iki paskelbiant Kristaus karalystę, jau ne vienus metus gyveno pagal natūralios atrankos principą: silpnesnis privalo užleisti vietą stipresniam.“ (Kunčius 2001, 68)

Įdomus ir atvykusios į dainų šventę Amerikos lietuvės Angelės, besistengiančios integruotis į naujai atrastą tėvynę ir prisijungusios prie Šeputį lydinčiųjų, paveikslas – tiek rytų ir vakarų Berlyne gyvenantys žmonės, tiek ir Amerikos lietuviai su Lietuvos

¹³ „Die Stimmung is, jeder soll ma hübsch bei sich bleiben. Ohne Mauer, det is jut.“

¹⁴ „Mit ihm [Moussa] sah man die Dinge neu, ein wenig fremd, sie waren wie in ein anderes Licht getaucht.“

¹⁵ „War mir gleich klar, die Wiedervereinigung bringt hier einiges in Bewegung, Alteigentümer und Neueigentümer kommen, und die Nichteigentümer, die Mieter, gehen.“

piliečiais neranda bendros kalbos, jų skirtinga patirtis ir mentalitetas. „[...] Amerikoje, kitaip nei Lietuvoje, reikia dirbti. [...] O Lietuvoje visi dar galvoja, kad mes nieko neveikiam – tik geriam ‚Coca-colą‘ ar sėdim ‚McDonalduose‘“ (Kunčius 2011, 81), savo išmintimi dalijasi tautietė.

Herkus Kunčius ir šiame romane išlieka ištikimas savo programai – atsiriboti nuo bet kokių autoritetų, kvestionuoti tradicijas ir vertybes. Kaip autorius pokalbyje su Rimvydu Stankevičiumi sako, jis renkasi „šiek tiek ironišką, šiek tiek sarkastišką kalbėjimo tonaciją, bylodamas apie tai, kame gyvename šiandien, tačiau su tam tikrais ekskursais į praeitį – šalies istoriją formavusius reiškinius, kartu suteikusius peno ir savitam, labiau mitais ir tuštybe grįstam lietuviško mentaliteto formavimuisi su tokiais esminiais sandais: „Mes – nuo jūros iki jūros“, „Pasaulis yra susimokęs prieš lietuvius“, itin savitu tautinės tolerancijos supratimu, savęs suvokimu kitų tautų ir valstybių kontekste...“ (Stankevičius 2011) Juodasis humoras, kurio apstu šiame romane, padeda autoriui atverti patirtį, besiribojančią su absurdu ir grotesku.

Abiejų romanų protagonistai yra sostinių svečiai (rašytojas Uwes Timmo romane atvyksta iš Miucheno, Napoleonas Šeputis – iš Kalvarijos), stebintys ir dalyvaujantys jų lankomų miestų gyvenime – karnavale, nes, kaip rašo Michailas Bachtinas „[k]arnavalą ne žiūri ir, griežtai tariant, ne vaidina, o **gyvena** jame, gyvena pagal jo įstatymus“ (Bachtin 1996, 144). Dabarties vaizdus romanuose keičia praeities, šalių istorijos aprašymai: absurdiški sovietmečio Lietuvoje vaizdai, senovės lietuvių gyvenimo būdas, Vokietijos pokario realijos.

Ir bevardis rašytojas, ir Napoleonas Šeputis romanuose apdovanojami karnavalo juokdarių atributika: *Joninėse* kirpėjas iš rytų Berlyno (kirpęs „net Ulbrichtą“¹⁶ (Timm 2002, 164)) rašytojui ant pakaušio išskuta tris komiškus rėžius, kurie vėliau kelia juoką visiems sutiktiesiems. „Tikriausia Jūs tapote keršto auka. Plaukų kirpimas, nukreiptas prieš visus vakariečius, taip sakant simbolinis suluošinimas“¹⁷ (Timm 2002, 164), komentuoja vakarietis plaukų stilistas ir „pataiso“ šukuoseną trimis žaliais dryžiais.

Napoleonas Šeputis nuo pat romano pradžios elgiasi juokingai – tai iliustruoja jo komentarai internete:

„Iš pradžių, įvairovės dėlei, autorius ketino pacituoti keletą internete paskleistų Napoleono Šeputio komentarų, [...] tačiau persigalvojo nutaręs, kad smalsesni lietuvių skaitytojai juos nesunkiai ras *Google* paieškos sistemoje surinkę, pavyzdžiui, tokius niekuo dėtus žodžius: ‚Saulė ir žiema netrukus grįš‘, ‚Laukus balins šviežias sniegas‘, ‚Kitą savaitę – švelni žiema‘, [...]“ (Kunčius 2011, 9)

Nuotykiškai, patirti Vilniuje, tarsi asmenybės brandos kelias, leidžia jam suvokti savo elgesio juokingumą – karalius pats save nuvainikuoja. Romanas baigiamas žodžiais: „Bet svarbiausia, kad Lietuvoje buvo dar neprasidėjusi Jaunatis, todėl jam, Napoleonui Šeputiui, yra labai, labai gėda...“ (Kunčius 2011, 239)

¹⁶ „[...] sogar Ulbricht [...]“.

¹⁷ „Wahrscheinlich sind Sie das Opfer eines Racheakts geworden. Ein Haarschnitt, der sich gegen alle Wessis richtet, sozusagen eine symbolische Verstümmelung.“

Ne kartą apsikvailina ir rašytojas Uwes Timmo romane – leidžiasi maustomas prekeivių, prakalba didžiulę sumą telefonu klausydamasis Tinos istorijų, nugirdomas lenkų vestuvėse ir panašiai. Kulminacija tampa susidūrimas su ginklų pardavėjais, kurie jo ieškomą bulvių katalogą supainioja su minų katalogu. Berlyne likti tampa pavojinga ir protagonistas, praleidęs tris beprotiškas paras sostinėje, sprunka iš jos įsėdęs į pirmą pasitaikiusį traukinį. Savo odisėjos pabaigoje jis konstatuoja: „Pradedama nuo bulvių, o atsiduriama visai kitur ir pats taip pat tampa kitu, [...]“.¹⁸ (Timm 2002, 197)

Svarbus momentas abiejuose romanuose yra karnavalinis juokas, atskleidžiantis figūrų santykį su savimi ir su jas supančia aplinka. Komiškumas leidžia pažvelgti į egzistuojančias normas kitaip, parodyti pasaulį iš kitos perspektyvos. Tai yra „žaidimas su [...] institucionalizuotais prasmų turiniais“¹⁹ (Zijderfeld 1976, 23), su lūkesčiais, kurie remiasi visuomenės patirtimi ir vertybėmis. (Plg. Schmidt-Dengler, Wendelin; Zeyringer, Klaus 1996, 11). „Juokas tokiu būdu yra sudrausminimas, reakcija į visuomenės kaukes, kurios staiga nuplėšiamos“ (Schmidt-Dengler, Wendelin; Zeyringer, Klaus 1996, 11)²⁰, žmonių tarpusavio santykių parodymas su visomis jų spalvomis.

Juokingumas nuo pat pradžių lemia abiejų romanų veiksmą, bet kai *Joninėse* romano figūros pačios nuolatos leipsta iš juoko²¹, Kunčiaus romane juokas minimas rečiau²², tačiau skaitytojas visą laiką verčiamas šypsotis. O, kaip pažymi Bernhardas Waldenfelsas ir Michailas Bachtinas, karnavališkas juokas, ironija yra vaistas nuo sustabarėjusio mąstymo. „Džiugus karnavalo reliatyvumas“ simbolizuoja tiek ir „absoliutaus neigimo“, tiek ir „absoliutaus teigimo“ neįmanomumą. (Plg. Waldenfels 2017, 61–62; Bachtin 1996, 147)

Kultūros, kaip ir kultūrų ribos bei skirtumai, egzistuoja, tačiau tos ribos nėra aklinos – tai rodo sąlyčiai ir persidengimai, pasirodę šių romanų tyrimo metu. Apie romaną *Joninės* literatūrologas Hartmutas Steinecke sako: „Smagi sumaištis, iš dalies adityviai sudėliota – ir vis dėlto romano anarchija yra meniškai tvarkinga. Nes pasakotojo kelias, žinoma, laikosi romanisto Timmo, komponuojančio skyrius, sujungiančio pradžią ir pabaigą, įpinančio leitmotyvus, įaudžiančio intertekstualias sąsajas, plano.“²³ (Steinecke 1999, 206) Skaitant šiuos žodžius atrodo, kad juos sėkmingai būtų galima ištarti ir apie

¹⁸ „Man fängt mit der Kartoffel an und landet ganz woanders und ist dabei selbst auch ein anderer geworden.“

¹⁹ „Spielen mit [...] institutionalisierten Sinngehalten“.

²⁰ „Das Lachen ist somit ein Ordnungsruf des Lebendigen, eine Reaktion auf eine gesellschaftliche Verkleidung, die plötzlich aufgerissen wird.“

²¹ Pavyzdžiui, scena kirpykloje, vakariečių stilistams pamačius komišką rašytojo šukuoseną: „[...] salonas tiesiog sprogo iš juoko, skardus kvatojimas, žviegimas, kikenimas, veidrodyje mačiau kituose veidrodžiuose, iš nugaros, iš priekio, besidauginančius iki begalybės, visus tuos besijuokiančius jaunos stilistus, kvatojančius jaunos klientus, mergaitę prie baro taip pat juokėsi, ir jauna moteris prie kasos.“

„[...] der Salon explodierte regelrecht von dem Gelächter, ein schrilles Lachen, ein Kreischen, ein Keckern, im Spiegel sah ich in anderen Spiegeln, von hinten, von vorn, vervielfacht bis ins Unendliche, all diese lachenden jungen Stilisten, die lachenden jungen Kunden, auch das Mädchen an der Bar lachte, und die junge Frau an der Kasse.“ (Timm 2002, 164–165)

²² „Pirmomis akimirkomis [Šepučio] klausėsi atlaidžiai šypsodamiesi, vienas kitam tarsi sąmokslininkai mirkiodami. Tačiau netrukus šypsenos dingo.“ (Kunčius 2011, 77)

²³ „Ein fröhliches Durcheinander, teilweise additiv gereiht ß und doch ist die Anarchie des Romans kunstvoll geordnet. Denn der Weg des Erzählers folgt natürlich einem Plan des Romanciers Timm, der die Abfolge der Kapitel komponiert, Anfang und Schluss verbindet, Leit motive einfließt, intertextuelle Bezüge verwebt.“

Herkaus Kunčiaus romaną *Lietuvis Vilniuje*, kuris, drąsiai komponuodamas, žaisdamas stiliais ir formomis, skaitytojams atveria kitokį pasaulį, parodo jo kampus ir komiškumą, patirtį ties absurdo ar grotesko riba.

Išvados

Romanų lyginimas leido atskleisti, kad, nepaisant autorių kultūrinių ir amžiaus skirtumų, juos sieja ne tik tema – šių dienų aktualijos, praeities refleksijos, gyvenimas didmiestyje ir žmonių santykiai, bet ir poetikos, tęsiančios karnavalizuotos literatūros tradicijas, ypatumai. Abu autoriai naudoja tokias pasakojimo strategijas, kaip antai (savi)ironija, groteskas, absurdas, parodija, savo personažus vaizduoja kaip juokdarius, pateikia romanų veiksmą karnavalinėje atmosferoje – visuotinių švenčių metu, nekasdienėje aplinkoje. Abiejuose tekstuose žaidžiama kalba – vartojami dialektai, šnekamoji ir užsienio kalbos, imituojamas užsienietiškas akcentas.

Nepaisant to, kad romanuose dažnai sutirštinamos spalvos, gausu ironijos ir satyros, iš esmės juos galima pavadinti realistiniais – vaizduojami žmonių tipažai ir problemos iš tiesų egzistuoja. Satyra, iškreipdama vaizdą, jį tik dar labiau išryškina, leidžia pamatyti naujus aspektus dalykų, kurie kasdienybėje lieka nepastebėti.

Romanai pasižymi daugiabalsiškumu – susipina figūros iš Rytų ir Vakarų, užsieniečiai, emigrantai ir miesto svečiai iš užsienio – atsiveria kaleidoskopinė, spalvinga ir prieštaringa didmiesčių, persmelktų karnavalo pasaulėjautos, panorama.

Daugelyje abiejų romanų scenų ryškus kultūrinis komizmas – komiškas, ironiškas, kartais groteskiškas kultūrinių skirtumų susidūrimų vaizdavimas: Rytų ir Vakarų vokiečių santykiai, Amerikos lietuvių siekis integruotis į Lietuvos visuomenę, daugiakultūrių sostinių realijos ir pan.

Toks fikcinis karnavalinis pasakojimas performuoja suvokimą, įpina jį į žaidimą analogijomis. Baigiant galima pasakyti, kad jei karnavalas ir neišlaisvina, jis padeda pažvelgti į pasaulį kitokiu žvilgsniu, pamatyti jo prieštaringumą.

Šaltiniai

- Kunčius, Herkus. 2011. *Lietuvis Vilniuje*. Vilnius: Kultūros barai.
 Timm, Uwe. 2002. *Johannisnacht*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
 Timm, Uwe. 2003. *Kopffäger*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Literatūra

- Bachtin, Michail. 1996. *Dostojevskio poetikos problemos*, iš rusų kalbos vertė Donata Mitaitė. Vilnius: Baltos lankos.
 Grub, Frank Thomas. 2003. *Wende' und 'Einheit' im Spiegel der deutschsprachigen Literatur*, 1 tomas. Berlin, New York: de Gruyter.
 Herkus Kunčius: nors kalbame apie dvasingumą, mūsų kėslai daug primityvesni. Prieiga internete: <https://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/herkus-kuncius-nors-kalbame-apie-dvasinguma-musu-keslai-daug-primityvesni-286-584975> [žiūrėta 2019-03-12].

- Matthaei, Renate. 2005 „Verrückte“ Zeiten. Gedanken beim Lesen und Wiederlesen von Uwe Timms Büchern. In: Malchow, Helge (Hrsg.): *Der schöne Überfluss. Texte zu Leben und Werk von Uwe Timm*. Köln: Kiepenheuer&Witsch. 106–118.
- Schmidt-Dengler, Wendelin; Zeyringer, Klaus. 1996. Komische Diskurse und literarische Strategien. Komik in der österreichischen Literatur - eine Einleitung. In: Schmidt-Dengler, Wendelin; Sonnleitner, Johann; Zeyringer, Klaus (Hrsg.): *Komik in der österreichischen Literatur*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 9–19.
- Schröder, Jürgen. 1994. *Geschichtsdramen. Die „deutsche Misere“ von Goethes Götz bis Heiner Müllers Germania? Eine Vorlesung*. Tübingen.
- Sprindytė, Jūratė. 2006. *Prozos būsenos 1988–2005*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Stankevičius, Rimvydas. Komedija, kuri vadinasi Lietuva. Prieiga internete: http://www.respublika.lt/lt/naujienos/kultura/interviu/komedija_kuri_vadinasi_lietuva/ [žiūrėta 2019-03-04].
- Steinecke, Hartmut. 1999. *Gewandelte Wirklichkeit – verändertes Schreiben? Zur neuesten deutschen Literatur: Gespräche, Werke, Porträts*. Oldenburg: Igel Verlag.
- Vaičekauskaitė-Stepukonienė, Inga. 2006. *Naujasis lietuvių ir latvių romanas: raidos tendencijos 1988–2000-taisiais*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Waldenfels, Bernhard. 2015. *Sozialität und Alterität. Modi sozialer Erfahrung*. Berlin: Suhrkamp.
- Waldenfels, Bernhard. 2017. *Platon. Zwischen Logos und Pathos*. Berlin: Suhrkamp.
- Zijderveld, Anton C. 1976. *Humor und Gesellschaft. Eine Soziologie des Humors und des Lachens*. Graz, Wien, Köln: Styria.